

POLITIKA EURÓPAI TÉRBEN¹

Egy kutatási program elméleti keretei

Szűcs Zoltán Gábor

(tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi
Kutatóközpont Politikatudományi Intézet)

Szabó Gabriella

(tudományos segédmunkatárs, MTA Társadalomtudományi
Kutatóközpont Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az utóbbi évek fejleményeinek tükrében az Európai Unió polgárainak mindinkább rá kellett ébredniük, hogy a többi európai ország társadalmi, gazdasági és politikai problémái elválaszthatatlanul összefonódtak saját problémáikkal. Az általunk elindított projekt célja annak jobb megértése, hogy milyen lehetőségek és korlátok vannak az európai politikai szereplők cselekvései előtt: mi, hogyan és miért válik európai politikai üggyé és ennek mik a következményei. Úgy véljük, megfontolandó érvek szólnak amellett, hogy egy *konstruktivista elméleti keretben* vizsgáljuk meg azoknak a kognitív modelleknek – a *politikai térnek* – a formálódását, amelyekkel a politikai szereplők saját döntési alternatíváikat leírják és ennek érdekében azokra a kommunikációs folyamatokra – az *európai nyilvánosságra* – érdemes fordítani a figyelmünket, amelyekben a szereplők érdekeiket, céljait artikulálják, európai ügyeket és európai politikai döntési szituációkat teremtenek.

Kulcsszavak: Európa ■ nyilvánosság ■ politikai tér ■ konstruktivizmus

BEVEZETÉS

Az utóbbi évek fejleményeinek tükrében az Európai Unió polgárainak mindinkább rá kellett ébredniük, hogy a többi európai ország társadalmi, gazdasági és politikai problémái elválaszthatatlanul összefonódtak saját problémáikkal. Csak néhány példát említve: a németek számára a görög költségvetés állapota az egyik legfontosabb belpolitikai üggyé nőtte ki magát. A Romániából érkező roma bevándorlók helyzete feszülté tette az Európai Bizottság, a francia és a román kormány viszonyát. A magyar médiaszabályozás körül éles, nemzeti határokon átívelő polémia kerekedett, amelyben a diskurzusok lánc Simon Évától, José Manuel Barosson, Hugh Granten és Dopemanen át Orbán Viktorig húzódott. A magyar médiatörvénytől volt hangos az Európai Parlament, az

Európai Bizottság, az Európa Tanács, a budapesti Szabad sajtó útja, a berlini Unter den Linden és római Via dei Villini. Itthon pedig úgy ismertük meg újra az európai parlamenti képviselő Daniel Cohn-Bendit nevét, mint Orbán Viktor egyik legjelentősebb politikai ellenfelét. S bár ezeknek az ügyeknek megvoltak a maguk belpolitikai vonatkozásai, mégis Európa-szerte mint Európa egészét érintő ügyek lettek prezentálva. Számos hazai szakpolitikai kérdésről derült ki idővel az is, hogy összeurópai problémát érint; a belpolitika és az európai politikai ügyek közötti különbségtétel így ma nehezebb, mint valaha. De eközben, mintha csak az európai integráció fenti bizonyítékait próbálná cáfolni, számtalan közös európai politikai vállalkozás bizonyult feltűnően sebezhetőnek a nemzeti érdekek konfliktusainak köszönhetően. Az európai politikusoknak, inkább, mint valaha, el kellett sajátítaniuk azt a készséget, hogy politikai döntéseiket egy közös *európai politikai térben* (political space) hozzák meg.

Talán ennyi is elég annak érzékeltetésére, hogy minden európai politikával kapcsolatos kutatásnak a szűkebben társadalomtudományos eredményeken túlmutató jelentősége van: közeljövők szempontjából alapvetően fontos minél pontosabban felmérni a szemünk előtt lezajló folyamatok irányát. Az általunk elkezdett projekt célja annak jobb megértése, hogy milyen lehetőségek és korlátok vannak az európai politikai szereplők cselekvései előtt: mi, hogyan és miért válik európai politikai üggyé, és ennek mik a következményei. Úgy véljük, megfontolandó érvek szólnak amellett, hogy egy *konstruktivista elméleti keretben* vizsgáljuk meg azoknak a kognitív modelleknek – a *politikai térnek* – a formálódását, amelyekkel a politikai szereplők saját döntési alternatíváikat leírják. És azt is gondoljuk, hogy ennek érdekében azokra a kommunikációs folyamatokra – az *európai nyilvánosságra* – érdemes fordítani a figyelmünket, amelyekben a szereplők érdekeiket, céljaikat artikulálják, európai ügyeket és európai politikai döntési szituációkat teremtenek. Érveink részben elméletiek: amint azt írásunkban egy alfejezetben külön tárgyalni fogjuk majd, a politika világról alkotott konstruktivista elképzelés plauzibilisnek és az európai politikára kifejezetten jól alkalmazhatónak tűnik. Részben pedig a szakirodalom korábbi tanulságaira építenek: bizonyos strukturális okokból inkább tűnhet meglepőnek, legalábbis tökéletlennek vagy problematikusnak az európai politika és benne az európai nyilvánosság jelenlegi működése. Mi úgy véljük, a konstruktivista megközelítés éppen azért lehet különösen gyümölcsöző ezeknek a jelenségeknek a vizsgálatában, mert az alternatív magyarázatokban gyakran megbúvó rejtett normatív (nemzetállami logikát számon kérő) tartalommal szemben sokkal nyitottabb tud lenni az európai politika meglévő eredményeire és sui generis vonásaira is.

Tanulmányunk a következőképpen fog felépülni:

- (1) először kitérünk a konstruktivista elméleteknek az európai politika vizsgálatában az elmúlt két évtizedben betöltött szerepére;
- (2) ezt követően áttekintjük az európai politikai tér és az európai nyilván-

nosság fogalmaira vonatkozó szakirodalmat, megmutatva, hogy mi indokolja a konstruktivista elméleti keret alkalmazását ezekre a jelenségekre;

- (3) majd felvázolunk egy olyan konstruktivista elméleti keretet, amely eredményeink szerint segít jobban megérteni az európai politika térbeliségére utaló különféle fogalmak közötti kapcsolatokat a politikai folyamatok szintjén és megfogalmazunk néhány kérdést tervezett kutatási programunk számára, amelyek vizsgálatára ezt az elméleti keretet tartjuk a legalkalmasabbnak.

EURÓPAI POLITIKA ÉS A KONSTRUKTIVISTA ELMÉLETEK

Thomas Diez egyik tanulmányában (2001: 85.) Európát valamiféle ismeretlen élőlényhez, s kutatóinak feladatát a zoológusokéhoz hasonlítja: dolguk nem más, mint az ismeretlen lény jellegzetességeinek leírása és a lény elnevezése. Európa mint politikai konstrukció ugyanis feltűnően *más*, mint amihez a politikatudomány általában hozzászólt. Ezért, ha valaki, mint mi is, arra kíváncsi, hogy mi az európai nyilvánosság és van-e (s ha van, milyen az) európai politikai tér, rögtön alapvető fogalomalkotási nehézségekkel szembesül (vö. Arató–Koller 2009: 23–30.). Az Európai Unióról kell-e beszélnünk vagy egy tágabb európai egységről? S ha az Európai Unióról beszélünk, vajon az intézményekről és az azok működése által generált jelenségekről, vagy valami másról essék-e szó? Micsoda az Európai Unió: kivételesen szoros kormányközi együttműködés, valamilyen sui generis föderatív képződmény vagy egy tökéletlen föderatív állam? Hogyan magyarázzuk aztán az európai politikát: normatív alapon az általunk ideálisnak gondolt állapothoz hasonlítva, vagy a status quo pusztá leírására korlátozva figyelmünket? És mit kezdünk az időtényezővel: tekintsük-e az európai integrációt egy teleologikus folyamatnak és a szüntelen intézményi átrendeződést haladásnak, vagy keressük a stabilitást a látszólagos átalakulások hátterében, s fogjuk fel az európai politikát rendszerként? E definíciós kérdések egyike sem könnyen megválaszolható, de, ahogy egy addig ismeretlen élőlény elnevezésének és egyúttal rendszertani besorolásának is, a rájuk adott válaszoknak messze ható következményei lesznek a kutatás további menetére nézve.

A konstruktivista megközelítés nagy előnye ebből a szempontból az, hogy a „társas valóság” (Searle, 1995; Wendt, 1999; Guzzini–Leander, 2006; Wiener, 2008) konstruált (interszjektív és az emberi tudatosságnak nagy szerepet tulajdonító) jellegére fordítja a figyelmet, és így rámutat, hogy Európát nem csak „zoológiai” érdeklődéssel, bizonyos strukturális jegyeket azonosítva lehet leírni és osztályozni, hanem – kicsit továbbgondolva Diez metaforáját – „szociálandropológus” szemmel is: vagyis azokra a folyamatokra összpontosítva,

amelyekben Európa így vagy úgy definiálódik. Nagyon is kézenfekvő Európát a politika folyamatszerűségében, változékonyságában, az európai politikai rendszer strukturális egyensúlytalanságai alapján megérteni. Az úgynevezett spillover elméletek – köztük a neofunkcionalizmus – éppen így értelmezték Európát már évtizedekkel ezelőtt: azt feltételezték, hogy az európai integráció folyamata olyan strukturális kényszereket teremt, amelyekből *emergens* módon születik meg az egységes Európa. Ám a konstruktivista megközelítés nyitottabb a spillover-típusú magyarázatoknál, mert nem célelvű, azaz nem feltételezi, hogy a politikai folyamatok végpontján létre *kell* jönnie az európai egységnek, csupán, hogy kialakulhatnak olyan strukturációs tényezők (a strukturáció fogalmához lásd: Giddens, 1984), amelyek ebbe az irányba fejtenek ki nyomást, de közben tág teret engednek a szereplőknek a folyamatba való egyéb irányú beavatkozásra is. Egy olyan világban, ahol egyszerre jelenhet meg a politikai diskurzusban az európai integráció kudarca esetén fenyegető háború és a föderatív Európa mint cél, könnyű belátni, hogy egy ilyen nyitottabb elméleti keret milyen előnyökkel kecsegtet: a politikai folyamatok magyarázatában nem csak a tendenciáknak és törvényszerűségeknek, de az esetlegességeknek is megfelelő szerepet juttat.

Így aztán nem meglepő, hogy az a javaslat, hogy az európai ügyeket konstruktivista megközelítésben kellene vizsgálni, már maga is több mint egy évtizedes múltra tekinthet vissza. 2001-ben jelent meg például egy tanulmánykötet, a *The Social Construction of Europe*, amely egy korábbi, 1999-es konferencia (*Constructivism and Research on European Integration*) átdolgozott, bővített anyagát tartalmazta, s amelynek deklarált célja volt a konstruktivizmus felhelyezése az európai integráció kutatásának térképére (Christiansen–Jorgensen–Wiener, 2001). E kötet egyszerre kívánta kijelölni azt az elméleti pozíciót, amelyet a konstruktivizmus a témával kapcsolatos különféle elméletek között elfoglal, megmutatni a konstruktivizmus főbb jellegzetességeit és megmutatni néhány olyan kutatási irányt, amelyekhez a konstruktivizmus érdemben újszerű módon tudhat hozzájárulni.

Miként foglalható össze a konstruktivizmus e könyv fényében és miként segíthet bennünket hozzá ez az elméleti keret az európai politika térbeliségére vonatkozó fogalmak – az európai nyilvánosság és az európai politikai tér – jobb megértéséhez?

A konstruktivizmus eszerint nem más, mint egyfajta köztes elméleti pozíció, egyfelől a *racionalista* – az okság deduktív-nomologikus modelljére építő, materialista, valamint erős racionalitásfeltevással dolgozó – elméletek, másfelől az ezek posztmodern kritikáját nyújtó *reflexív* elméletek között. Sőt, konstruktivizmus helyett érdemes konstruktivista elméletekről beszélni, mert sokféle konstruktivizmus képzelhető el, attól függően, hogy e két elméleti pólushoz képest milyen távolságban helyezhető el egy adott változat. Ennek megfelelően például Ernst B. Haas a neofunkcionalizmus kiterjesztéseként fogja fel a konst-

ruktivizmust (Haas, 2001). Thomas Diez szerint az európai integráció Derridát, Wittgensteint és Austint használó diskurzuselméleti keretben vizsgálható (Diez 2001). Koslowski úgy véli a föderalista elméleteket az eszmetörténet tanulságai alapján újra kell gondolni annak érdekében, hogy Európát mint föderációt érthessük meg (Koslowski, 2001). Checkel szerint az európai intézmények változásainak megértésében a szociális tanulás fogalma kell, hogy kulcsszerepet játsszon, mert így lehetséges elkerülni egyfelől a racionalista, ágenciaközpontú és másfelől az interpretatív és struktúraközpontú felfogások szélsőségeit (Checkel, 2001). De vizsgálható konstruktivista alapon a nemzetállami identitások átalakulása az integráció során, amely ebben a formában nyílt kihívás, mind a neofunkcionalista, mind a liberális intergovernmentalista integrációs elméletekkel szemben (Marcussen–Risse–Engelann–Martin–Knopf–Roscher, 2001). Illetve, elemezhető az EU és a NATO bővítése mint az intézményi érdekek újradefiniálása a hidegháború vége utáni helyzetben (Fierke–Wiener, 2001), szemben a hagyományos érdekeltű magyarázatokkal.

Mindez azt mutatja, hogy a konstruktivizmust lehatároló két szélső pólus nem egyformán jelentős. Nem véletlenül, hiszen a mainstream irodalomban nagyon erősek a racionalista pólushoz sorolható elméletek, így például Andrew Moravcsik liberális intergovernmentalizmusa (Moravcsik, 1998), amely az európai politikát a nemzetközi viszonyok körében értelmezte, vagy Simon Hix rational choice institucionalizmusa (Hix, 2005), amely az európai politikát inkább rendszerszerűségében, tökéletlen államként próbálja kezelni, míg ezekkel szemben a posztmodern megközelítések aligha teremtettek hasonlóan erőteljes értelmezéseket. Ezért is van, hogy már ebben a könyvben is azok a legérdekesebb tanulmányok, amelyek a mainstream irodalom kérdésfelvetéseivel és az általuk kínált válaszokkal foglalkoztak elsősorban, míg a reflexív pólus sorsa ott is és azóta is az volt, hogy részben bekebelezhető témákat és elméleteket kínáljon, részben alkalmat adjon az elhatárolódásra a posztmoderntől, mint elfogadhatatlan túlzástól. A helyzet az azóta keletkezett gazdag szakirodalomban nem változott lényegesen napjainkig, ezért nem kell, hogy ez az aszimmetria problémát okozzon számunkra: az európai politika térbeliségére vonatkozó újabb művek is leginkább a racionalista pólushoz sorolhatók, ezért az e könyvben felvetett elméleti és gyakorlati problémák nem veszítették el az aktualitásukat.

Tartalmi értelemben, a konstruktivizmus egyfajta *társas ontológia*: nem pusztán a megismerés modellje, hanem előzetes kutatói elköteleződés azzal kapcsolatban, hogy milyen típusú társadalmi jelenségekre keressünk magyarázatot és hogyan (Christiansen–Jorgensen–Wiener, 2001: 2–3.). Így például a konstruktivizmus feltételezi, hogy a valóság építőkövei között nem csupán anyagi jellegűek vannak, de eszmeiek is; hogy az eszméknek van normatív és instrumentális dimenziója is; hogy nem csupán egyéni, de kollektív intencionalitásokat is kifejeznek; illetve, hogy az eszmék jelentősége és jelentése tértől

és időtől nem független (vö. Szabó, 2011: 169–248.). Mindennek pedig szükségképpen hatása van a kutatási programok kialakítására is: ha elfogadjuk ezeket a kiindulópontokat, akkor nem vesszük a szereplők érdekeit és céljait, sem az általuk követendő stratégiákat előzetesen adottnak, hanem azokra a térhez és időhöz kötött folyamatokra fogunk összpontosítani, amelyekben a szereplők identitásai, érdekei, céljai és lehetségesnek tartott cselekvési stratégiai megfogalmazódnak. Vagyis nem arról van szó, hogy a konstruktivista megközelítésben ne lenne fontos mondjuk az, hogy egy szereplő az érdekeit követi, de annál inkább problematikusnak tűnik, hogy amit egy szereplő érdekeknek tekint, az valójában micsoda és miként jön létre. Az európai politika pedig, a maga folyton változásban lévő intézményi struktúrájával, átalakuló kereteivel szinte tálcán kínálja magát konstruktivista elemzésre.

Jól példázza ezt az a fentebb már említett tanulmány (Marcussen–Risse–Engelann–Martin–Knopf–Roscher, 2001) az európai nemzetállami identitások változásáról, amely egyrészt azzal a neofunkcionalista felfogással helyezkedett szembe, hogy az európai integrációnak szükségképpen spillover hatása lenne, másrészt azzal az intergovernmentalista felfogással, amely az európai politika változatlan szereplőinek a nemzetállamokat tekinti. A francia, a német és a brit politikai elitek nemzeti identitáskonstrukcióinak történeti változásait vizsgálva a tanulmány arra a következtetésre jutott, hogy az egyes politikai kultúrákban eltérő identitásfelfogások érvényesültek. A francia elitek nemzetképe heterogén volt (ti. eltért a bal- és jobboldali felfogás), és idővel alapvetően változott is. Ezzel szemben a németeknél lényegében kezdettől egy többé-kevésbé homogén integrációpárti és föderalista felfogás uralkodott, míg a briteknél lényegében egységesen Európát a „barátságos Másikként” definiáló identitáskonstrukció jellemezte az egész elitet, ami érdemben nem is változott az idők során. A szerzők úgy vélték, az egyes országok közötti eltérés nagymértékben függött mind a kiindulóponttól, mind attól a korábbi állapottól, amelyhez viszonyították a jelent, mind a vizsgált időszak történéseitől. Az elemzés ötféle, kezdetben felmerült identitáskonstrukciót különített el az európai politikában, és az identitáskonstrukciók változásában három tényezőt tartott szükséges feltételnek: a meglévő elemekre való építkezést, a korábbi helyzethez való viszonyt és azokat a menet közben felmerülő kihívásokat, amelyekre a politikai elit választ keresett. Eközben meg tudta mutatni, hogy a nemzetállamok viselkedését meghatározó identitás korántsem problémátlan és megváltoztathatatlan, ahogy azt az intergovernmentalizmus sokszor feltételezi, de az integrációnak egyáltalán nincs egységes, egyirányú, transzformatív hatása.

A továbbiakban külön alfejezetekben fogjuk tárgyalni a konstruktivista megközelítés előnyeit az európai nyilvánosság és az európai politikai térgalmi értelmezése szempontjából, érdemes azonban előzetesen három dolgot leszögezni.

Az egyik, hogy a konstruktivista megközelítések az ezredforduló óta szá-

mos területen váltak népszerűvé az európai integráció vizsgálatában, azzal összefüggésben, hogy az integráció számos, sui generis európai intézmény létrejöttét eredményezte, vagy éppen identitásproblémákat vetett fel (lásd az európai állampolgárságról Bellamy–Castiglione–Shaw, 2006; az európai identitáskonstrukciókról Mole, 2007; az Európai Unió határának konstitutív szerepéről az európai politikában Diez–Albert–Stetter, 2008; az európai identitások átpolitizálódásáról Katzenstein–Checkel, 2009): előbbire jó példa lehet, hogy kialakult az *acquis communautaire* az európai jogban, amely a politikai integrációnál sokkal szorosabb kapcsolatot teremtett az EU tagállamai között, utóbbira pedig az a kérdés, hogy van-e európai démosz, létre lehet-e hozni stb. A konstruktivista irodalom erősségének az olyan kérdések vizsgálata bizonyult, ahol a társas valóság konstruáltságára és a konstrukciós folyamatok sajátosságaira, interszubjektív természetére, a folyamatok kimenetelének esetlegességeire való rámutatás hozzáadott értéket jelenthetett a szakirodalom többi részéhez képest.

A másik, hogy a konstruktivista irodalom semmiképpen sem ásta alá a mainstream szakirodalom dominanciáját. Még olyan területeken sem, mint például az európai policy networkoké, amelyek látszólag egyenesen provokálnának egy konstruktivista választ. E területek problémái többnyire kezelhetőeknek bizonyultak a mainstream politikatudományi irodalom keretei között. A konstruktivizmus mint elméleti paradigma teherbíró-képessége nagyon is korlátozott, ezért különös gondot kell szentelni azon kutatási kérdések megfogalmazásának, ahol a konstruktivista elmélet segítségére igényt tartanak.

A harmadik, hogy konstruktivista perspektívából az európai politika térbelisége azért érdekes, mert nem tekinthetjük a politikai döntési szituációkban megjelenő érdekeket, célokat, stratégiákat a politikai folyamat szempontjából exogén tényezőknél, ezért elválaszthatatlannak tűnik egymástól az a kérdés, hogy hogyan néz ki az a *politikai tér*, amely segít tájékozódni az európai politikában megjelenő döntési alternatívák között, és hogy milyen közegben, milyen folyamatok során (*a nyilvánosságban*) konstruálódnak meg ezek az alternatívák.

AZ EURÓPAI POLITIKAI TÉR PROBLÉMÁJA

Kutatásunk középpontjában történetesen a politikai folyamatok leírására szolgáló két, egyaránt valamilyen térbeli metaforán alapuló kifejezés: a politikai tér (*political space*) és a politikai nyilvánosság (*public sphere*) állnak, ezért is beszéltünk a fentiekben többször is az európai politika térbeliségéről. A két kifejezés metaforikussága pedig azért érdemel figyelmet, mert e fogalmak használata során olyan elméleti implikációk adódnak, amelyek nem szükségképpen felelnek meg az elképzeléseinknek, de amelyek a szakirodalomban vissza-visszatérően megjelennek.

Az európai politikai tér fogalmával kapcsolatban három dologról kell mindenképpen szót ejtenünk: egyrészt arról, hogy mit jelent a „politikai tér” általában; másodsor, hogy van-e közös európai politikai tér, s ha van, mik ennek a jellegzetességei; s végül, harmadszor, hogy mik azok a vonásai az európai politikai tér fogalmának, amelyek alkalmassá teszik konstruktivista elméleti keretben való tárgyalásra.

Először is: mi a politikai tér? Voltaképpen nem más, mint a politikai döntési helyzetek kognitív modellezése: a politikai tér a döntési alternatívák egymáshoz való viszonyának lefordítása egy térbeli elrendezésre, lehetőség szerint minél egyszerűbb formában. A térbeli elrendezésnek pedig normatív ereje van: levezethetők belőle politikai döntéseink. A politika térbeli modellezése része a mindennapi politikai gyakorlatnak és nagy hagyományokra vezet vissza, és a szakirodalom tanúsága szerint annak ellenére sem okoz gondokat, hogy hétköznapi intuíciónk a politikai tér struktúrájával kapcsolatosan többnyire valamilyen euklideszi teret és abban való elhelyezhetőséget implikálnak, holott egy ilyen modell nem feltétlenül kínál tudományosan elég jó leírást a tényleges összefüggésekről. Mivel azonban a politika modellezése egy euklideszi térben számos elméleti problémát vet fel, amikor a térmodellt a politikában kezdjük használni, különös óvatosságra van szükség (Benoit–Laver, 2006: 11–34.). Mindez azonban nem jelent különösebb problémát a hétköznapi életben: például előszeretettel beszélünk bal- és jobboldali pártokról és politikusokról (sőt: szélsőséges és közép jellegű pártokról és politikusokról is), tudunk pártprogramokat elhelyezni a politikai térben, el tudjuk magunkat is helyezni benne, s ezáltal meglehetősen jól ki tudjuk fejezni a döntési alternatívák közötti különbséget és azt, hogy melyik alternatíva áll hozzánk a legközelebb. Összehasonlító vizsgálatok azt mutatják, hogy még egy olyan egyszerű térmodell, mint a bal- és jobboldal közötti különbség is jól használható, a különböző országokban egyaránt jól tudják értelmezni politikai viszonyaikat bal-jobb skálán, még ha országonként és régióként el is térhet az, hogy mi számít tartalmilag a bal és jobb közötti különbséget meghatározó kérdésnek (Benoit–Laver, 2006: 129–148.).

A politikai tér fogalma Duncan Black (1958) és Anthony Downs (1957) nyomán, a rational choice különféle változatainak népszerűvé válásával a politikatudomány egyik legfontosabb elemzési eszköze lett, s közben számos elméleti és gyakorlati probléma is felmerült a használhatóságával kapcsolatban. A térmodell maga nagyon sokféle döntési szituációra használható a bizottsági munkától a törvényhozó testületeken és bíróságokon belüli döntéseken át a választásokig. Ám – nagyrészt annak köszönhetően, hogy a választások különösen fontos szerepet töltenek be a demokratikus politikán belül – a választói magatartás és a pártok programjai közötti kapcsolat magyarázata lett a térmodellek egyik legfontosabb célja.

Legegyszerűbb formájukban ezek a tudományos modellek erős racionalitás-

feltevésekkel élnek mind az állampolgárok, mind a politikusok részéről, a versengést befolyásoló tényezőket exogénnek tekintik, és – neoklasszikus közgazdasági gyökereiket nem megtagadva² – a politikai versengést egyensúlyi állapot felé tartóként írják le. S bár a tényleges empirikus modellek ennél lényegesen komplikáltabbak, sok kritikusban merült fel az a gyanú, hogy a rational choice típusú politikatudományi magyarázatok a változatlan intézményi keretek, a politikai status quo tudományához tartoznak. Számunkra ennek a kritikának mindössze egy vonatkozása érdekes: minden olyan strukturális jelenség, ami az egyensúly ellenében hat, a rational choice típusú magyarázatokat „dismal science”-é teszi, mert súlyos kihívások elé állítja az alapmodellt, mint ahogy azt néhány évtizede William Riker (1980) is megfogalmazta. Márpedig az európai integráció a maga folytonos intézményi változásaival, az uniós intézmények közötti viszonyok bonyolultságával (pl. az együttdöntési kompetencia esetében) az európai politikát nemzetállami vagy föderatív értelemben mindenképpen feltűnően az egyensúlytalanság irányába tolja. Nem véletlen, hogy éppúgy vannak olyan európai elméletek, amelyek az Európai Uniót bizonyos mértékig még mindig kormányközi viszonyokként magyarázzák (Moravcsik, 1998), vannak elméletek, amelyek egy sui generis „multi-level governance” modellként értelmezik (Hooghe–Marks, 2001), s vannak olyan elméletek is, amelyek ugyan rendszerszerűséget vélnek felfedezni az európai politikában, de egyúttal a demokratikus deficit problémájára is felhívják a figyelmet, tökéletlen államnak mutatva az Európai Uniót (Hix, 2005).

Így jutunk el a *második problémához*, az európai politikai térre vonatkozó kérdéshez. Amikor ugyanis azt kérdezzük, hogy van-e európai politikai tér, s ha van, milyen, és milyen tényezők befolyásolják, valójában aziránt érdeklődünk, hogy van-e olyan belső koherenciája és artikuláltsága az európai politikai kérdésekre adható válaszoknak, amely lehetővé tenné azok térbeli modellezését. Mit jelent például, ha egy újságban azt olvassuk, hogy az Európai Bizottság tagjainak zöme „baloldali”³ (vagy esetleg „jobboldali”⁴)? Hazai, belpolitikai értelmében kell ezt a szót értenünk, vagy valamilyen transznacionális, közös európai összevetésben? S ha európai értelemben, akkor vajon mi a kapcsolat a belpolitikai kérdésekben elfoglalt álláspont térbeli helye és az európai politikai térben elfoglalt hely között? Ez utóbbi kérdés megválaszolását az is nehezíti, hogy, mint láttuk korábban, a bal-jobb megkülönböztetés tartalmilag igencsak sokféle módon van meghatározva a különböző európai országokban.

Igen gazdag szakirodalma van máris az európai politikai térnek, amely különféle politikai intézmények: például az Európai Bizottság, az Európai Tanács, különféle bizottságok, az Európai Parlament és pártjai vagy az európai polgárok vizsgálatán alapul. Ennek során nagyon sokféle modell született: bár a legtöbb eredmény azt mutatja, hogy igenis van valamiféle közös európai politikai tér, néhány kutatási eredmény időről időre ellentmond ennek, s ami a

legfőbb, meglehetősen változatos válaszok születtek arra a kérdésre, hogy milyen az európai politikai tér struktúrája (Beyers–Kerremans, 2004; Gabel – Anderson, 2002; Gabel–Hix, 2003; Hix–Noury–Roland, 2007; Selck, 2004; Keading–Selck, 2004; Mattila, 2009; Veen, 2011). A nemzetközi viszonyokon alapuló modell például a több vagy kevesebb integráció mentén tagolódó, egydimenziós politikai teret feltételez. Ezzel szemben a Hix–Lord-modell szerint két ortogonális dimenzió van: a több vagy kevesebb integráció dimenzióját ugyanis a bal–jobb különbség egészíti ki. Ugyanakkor Tsebelis és Garrett úgynevezett szabályozási modellje csak egyetlen összevont dimenziót feltételez: egy bal–jobb dimenziót, amelyben magában foglalja a több és kevesebb szabályozás közötti különbséget. Végül a Hooghe–Marks-modell szerint két önálló, ám nem ortogonális dimenzió van: egy bal–jobb és egy több szabályozás–kevesebb szabályozás dimenzió, amelyeken belül helyezhető el a két legmarkánsabb álláspont: a szabályozott kapitalizmus (több integráció, több szabályozás) és a neoliberalizmus (kevesebb szabályozás, kevesebb integráció) (Marks–Steenbergen, 2004: 4–10.).

Vélhetően ezzel a változatossággal is összefügg, de mindenképpen fontos kérdés, hogy az európai politikai tér a nemzetállami (illetve föderatív) intézményektől alapvetően eltérő intézményi kontextusban formálódik. Mivel az Európai Bizottság, az Európai Tanács és az Európai Parlament, illetve az Európai Bíróság (és más intézmények) viszonya sem parlamentáris, sem prezdenciális – hatalommegosztásos – logikát nem követ, s az egyes csúcsintézmények között szoros kölcsönös formális függések helyett mind a mai napig inkább párhuzamosságok és félig formális, félig informális kapcsolatok vannak a mindennapi működés során, az intézményi struktúra inkább gyenge nyomást fejt ki egy egységes európai politikai tér kialakulása irányában. Mégpedig azért, mert a különféle döntési szituációkban szereplők érdekei, céljai, a megvitatott témák – s a politikai agenda – között nincs olyan szoros és egyértelmű összefüggés mint egy nemzetállamban (vagy föderációban). Ebből következően nem létezik egységes, az európai politikai rendszer egészében elgazodást nyújtó kognitív modell és a belőle következő normák intézményszerűsítését lehetővé tevő egyensúly vagy egyensúly felé tartás sem.

Mindez már átvezet a *harmadik problémához*: az európai politikai tér konstruktivista értelmezhetőségének kérdéséhez. Mint láttuk, már a politikai tér általános modelljében benne van egy probléma: a modell szerint a szereplők döntései megfelelő, exogén tényezők hatására egy egyensúlyi pont felé közelednek, viszont, ha vannak olyan tulajdonságai a politikai térnek, amelyek egyensúlytalanság felé mozdítják el a rendszert, akkor a modell összehasonlíthatatlanul bonyolultabbá válik (mert például nincsenek világos preferenciák vagy mert ezek a preferenciák nem rendezhetők el egy dimenzióban). Erre az egyik klasszikus válasz az, hogy ha a politikai térben nincs egyetlen egyensúlyi pont, akkor automatikusan megnyílik a politikai manipuláció lehetősége.

Riker vagy Hindmoor elemzéseire hoznak példákat, hogy a különféle eszközökkel (Riker például retorikáról és heresztétikáról beszél [Riker, 1986 és 1996], Hindmoor retorikáról, framingről, innovációról és leadershipről [Hindmoor, 2004]) a politikai szereplők maguk teremtik meg bizonyos álláspont mellett a többséget azáltal, hogy átstrukturálják a politikai teret. Történhet ez úgy is, hogy új ügyeket vetnek fel, hogy megváltoztatják a döntéseket meghozók preferenciáit, hogy befolyásolják a döntési procedúrát stb. A lényeg az, hogy ezekben az esetekben a politikai teret befolyásoló exogén tényezők endogénné válhatnak, s a politikában a cselekvés szerepe megnő a strukturális tényezőkkel szemben. Mivel pedig az európai politika intézményi kontextusa és az európai politikai térre vonatkozó kutatások azt sugallják, hogy az európai politikai rendszerben sokkal kisebb a nyomás egy egyensúlyi pont kialakulására, óhatatlanul adódik a következtetés, hogy érdemes komolyan venni azokat az elméleti és módszertani javaslatokat, amelyek az egyensúlytalan politikai állapotok következményeinek kezelését célozzák. Igaz, a fent említett szerzők közül sem Riker, sem Hindmoor nem konstruktivista a szónak a fent említett értelmében (vö. Hindmoor, 2004: 7–8.), de a politikai tér endogén jellegének hangsúlyozásával éppen olyan elméleti problémákkal küszködnek, amelyek a korábbi alfejezetben jelzett, heterogén konstruktivista pozícióhoz helyezik őket közelebb, ezért valószínűleg érdemes az ő belátásaikra támaszkodni az európai politikai tér vizsgálatakor.

Mi következik mindebből? Hogy érdemes az európai politikai térre úgy tekinteni, mint ami nem eleve adott, hanem ami különféle politikai eszközökkel, mindenekelőtt Hindmoor javaslatait követve: retorika, innováció, framing, leadership segítségével konstruálható meg (Hindmoor, 2004: 9–11.). S ha így van, akkor az európai politikai tér jobb megértéséhez azt a folyamatot kell megvizsgálni, ahol lehetőség van ezeknek az eszközöknek az alkalmazására. Egyfelől a politikai intézményeken belül, másfelől a tágabb európai nyilvánosságban. A szakirodalmat követve kampányok, parlamenti és sajtóviták egyaránt alkalmasnak tűnnek egy ilyen feladatra, mert ezekben tetten lehet érnit azt, hogy miként formálják a szereplők a politika terét (vö. Riker, 1986, 1996; Nagel, 1993; McLean–Bustani, 1999).

AZ EURÓPAI NYILVÁNOSSÁG

Vajon hogyan kapcsolható össze az európai politikai tér és az európai nyilvánosság fogalma? A válasz megfogalmazásához először röviden ki kell térjünk a szakirodalomban bevett európai nyilvánosság-értelmezésre. Jó ideig úgy tűnt, hogy mindenki számára kielégítő, ha a közös európai kérdések listájának eldöntése, annak megbeszélése és értékelése egy zárt és szűk körű páneurópai elit kiváltsága. Az európai démosz gondolatát a föderalisták igyekeztek ugyan

életben tartani, de ahogyan az iskola veszített népszerűségéből úgy borult fátol az euroeliten túli politikai közösség kérdésre is (Arató–Koller, 2009: 24.). Noha a Maastrichti Szerződés igyekezett valamiféle választ adni az EU demokrácia és legitimitáció deficitjét hangoztatók számára, az Európai Parlament döntéshozatalban játszott szerepének megerősítése vagy az európai állampolgárság jogszabályi definíciója nem állította vissza a permisszív konszenzus időszakának békeállapotát. Még az Európai Bizottság által finanszírozott Eurobarometer kutatások is világosan jelzik, hogy az új millennium időszakának közhangulata főként apatikus (pl.: csökkenő részvétel az európai parlamenti választásokon), de adatok mutatják azt is, hogy az európai történeket egyre többen szemlélik inkább ellenségesen, mint támogatóan.⁵ Az értelmiségi körök már ekkor fordulatot követelnek: Jürgen Habermas (1996) a médiát ostromozza, Christoph O. Meyer (1999) szerint pedig az európai intézmények elégtelen kommunikációs gyakorlatán kell javítani. Az európai alkotmányozási folyamat bukását szimbolizáló 2005-ös holland és francia népszavazások után aztán általánosságban elfogadott tényvé válik az Európai Unió fenntarthatatlansága, ha az sürgősen nem teremt maga köré nyilvánosságot (Lingenberg, 2006).⁶ Megindulnak tehát a spekulációk az európai nyilvánosság mi- benlétéről, feltételeiről, szereplőiről, jellegzetességeiről, s ebben a folyamatban mind az európai intézmények, mind az akadémiai szféra maximálisan érdekeltnek mutatták magukat. Különösen a José Manuel Barroso vezette, 2005-ben megalakult Európai Bizottság tűnt kezdeményezőnek, s maga számára elsődleges feladatként a kommunikációs politikája fejlesztését tűzte ki (vö. Szabó, 2010: 97.). Eközben aktívan támogatta az európai nyilvánosság, az európai demokrácia, az EU-ba vetett bizalom és részvétel kérdéseit kutató tudományos projekteket, amelyek eredményei adják mára a téma nemzetközi szakirodalmának derékhadát.⁷

Ebben az időben a tudományos gondolkodás és az európai politikaformálók nézőpontja egy dologban mindenképpen összhangban volt: az európai nyilvánosság konceptuális keretét az Európai Unió demokrácia- és legitimitációs deficitjéhez kötötték. Ez azt jelenti, hogy az európai nyilvánosság funkciójaként az EU demokratizálását tették, s olyan közvetítő elemként gondoltak rá, amely képes biztosítani az EU elfogadását és támogatását. Ahogyan a Kryzanowski–Triandafylliou–Wodak (2006: 2–3.) szerzőhármas rámutat, Európa a kutatók többsége számára az Európai Uniót jelenti, következésképpen az európai nyilvánosságot automatikusan az EU nyilvánosságaként kezelik, de leírására a nemzeti keretekben gondolkodó normatív munkákat kívánják alkalmazni. Tipikusan ilyen megközelítés jellemzi a szakirodalom *első hullámát*, amelyben a Habermas-életmű korai, nyilvánosság-konceptióját vetítik az EU-ra, majd az annak alapján megfogalmazott előfeltételek (közös nyelv, tömegek által követett európai médium, egységes európai identitás, intézményszerű részvételi eljárások, stb.) meglétéhez kötik az európai nyilvánosság

megszületését (Gerhards, 1993; Schlesinger, 1993; Grimm, 1995; Kielmannsegg, 1996). Számukra az EU demokratikus legitimációjához elengedhetetlen a racionális, nyitott és inkluzív diszkussziót hordozó kommunikációs infrastruktúrák, elsősorban a médiumok európai perspektívával történő működtetése. Jól látható, hogy itt a nyilvánosság egy deficitkategória: még nincs, de nagy szükség lenne rá. Noha ezek a munkák komoly teoretikus apparátust mozgatnak, elméleti kiindulópontjuk azonban lehetetlenné teszi a kérdés empirikus adatokra alapozott értékelését (vö. Heikkila, 2007).

Ezért a 2000-es évek közepétől megindult az európai nyilvánosság, ahogyan Claes de Vreese fogalmaz: „realista” megközelítésének kidolgozása (de Vreese, 2007). A szakirodalom *második hullámát* indító, különböző kutatási konzorciumoktól származó ajánlatok egybehangzóak: az európai nyilvánosságot a nemzeti médianyilvánosságok összekapcsolódásával kell elgondolni. Eszerint, ha az egyes nemzeti médiumok hasonló ügyekben, hasonló intenzitású figyelemmel, hasonló tálalási módokon mutatnak be európai uniós (szak)politikai ügyeket/eseményeket (Eder–Kantner, 2000), vagy a politikai aktorok a nemzeti médiumokon keresztül különféle módokon, de kellő gyakorisággal szólítják meg az EU-s intézményeket vagy más európai országok politikai szereplőit (Koopmans–Statham, 2010), már láthatóvá is válik valamiféle európai nyilvánosság. Ez az európaizálódó nemzeti nyilvánosságok koncepciója, amely mára gyakorlatilag a terület mestertézisévé nőtte ki magát. A népszerűsége érhető és jogos. Az európaizációs elmélet alaposan kidolgozott, kipróbált és bejáratott keret. Hírnevét összehasonlító, nagymintás, megbízhatóan adatolt vizsgálatokon alapuló, és rangos kiadóknál, magas impaktfaktorú szakfolyóiratokban megjelent publikációk öregbítik. Az iskola ráadásul valóban több fontos ismerettel járult az európai nyilvánosság mibenlétéről szóló diskurzushoz. Először is világossá tette, hogy van empirikus létjogosultsága a téma kutatásának, vagyis az európai nyilvánosság nem utópia, a mindenki által beszélt nyelvre, egységes európai médiára, közös identításra, egységes intézményi keretrendszerre vonatkozó prepolitikai feltételeket nyugodtan elvethetjük. Alátámasztotta azt is, hogy a kérdésről plurális módon érdemes töprengeni, azaz ügyek, szereplők, időkeretek és lokációk különböző nyilvánosságokat eredményeznek. Továbbá rámutatott: az Európai Unió elgondolható egyfajta új politikai lehetőségstruktúráként, ahol a politikai aktorok a nyilvánosság segítségével teremthetnek maguk számára kedvező helyzetet, vagy okozhatnak kellemetlen pillanatokat ellenfeleik számára (Koopmans–Statham, 2011).

A tézis legnagyobb problémája azonban maga az európaizáció fogalma, amely a nemzeti médianyilvánosságok folyamatos közeledését vetíti előre. Az empirikus adatfelvételek eredményei viszont ellentmondásosak: hol azt látjuk, hogy van ilyen tendencia, hol pedig ennek ellenkezőjéről olvashatunk. Az iskola követői tehát nem juthatnak más következtetésre, mint arra, hogy bár vannak jelei, mégsem érvelhetünk egy általános és graduális európaizációs

trend mellett. Akár az Eder–Kantner-, akár a Koopmans–Statham-féle indikátorokat használjuk, az európai nyilvánosságot örök in nascendi állapotban látjuk, vagyis soha sem a maga pillanatnyi teljességében jelenik meg, hanem csupán egy lehetőségként vagy későbbi kibontakozás felé mutató közbülső álmásként. Abban sem vagyunk biztosak, hogy érdemes-e az európai nyilvánosságot kizárólag az EU rezsimjéhez kötni, ahogyan például Paul Statham teszi, mikor azt állítja, hogy minél magasabb szinten közösségiesített egy szakpolitika, annál biztosabb, hogy európai nyilvánosság szövődik köré (2010: 286.). Ezzel ugyanis egyrészt figyelmen kívül hagyjuk a történeti dimenziót (vö. Triandafylliou–Wodak–Kryzanowski, 2005), másrészt pedig képtelenek lennénk megmagyarázni, hogy miért zajlott heves európai vita az 1999-es osztrák választások eredményeként koalíciós kormánypárttá választott Szabadság párt-ról (van de Steeg, 2005), Silvio Berlusconi és Martin Schulz 2003-as szóváltásáról, ahol az olasz miniszterelnök kápónak nevezte a német EP-képviselőt (Downey–Koenig, 2005) és a 2010-ben elfogadott új magyar médiatörvényről.

Az európaizációs iskola kebelén belül maradvá, de abból kifelé mutató szándékok látszódnak Hans-Jörg Trenz *Europa in den Medien* című könyvében, ahol a szerző kritizálja az Eder–Kantner-féle kritérium egyik elemét, vagyis a nemzeti médiumokban fellelhető értelmezési keretek konvergenciájának szükségességét. Trenz szerint, ha elfogadjuk, hogy a nemzeti keretek között zajló politikai kommunikáció motorja az egyet nem értés, akkor nincs okunk ugyanazt az európai kontextuson számon kérni (Trenz, 2005: 174–178.). Thomas Risse továbbmegy: úgy látja, hogy az európaizációs irodalmak hajlamosak a konfliktust valamiféle rossznak tekinteni és ezért megpróbálják azt kizárni a vizsgálódási körükből. Risse véleménye szerint ez felesleges és káros, hiszen éppen az egyet nem értés az, ami megszólalást provokál, azaz a konfliktus tölti meg élettel az európai nyilvánosság tereit (Risse, 2010: 118–119.). Ezért javasolja Risse, Marianne van de Steeggel egyetértve az európai viták kutatását (Risse, 2010: 4–8; van de Steeg, 2005), amelyekben jól látható, hogy prepolitikai előfeltételek nélkül, csupán a diskurzusok által miként teremthetnek európai nyilvánosságok bizonyos ügyek körül. Jóllehet a fenti állításokat érvényesnek tartjuk, az európaizációs tézisből fakadó csekély nyilvánosságból a nagy nyilvánosság felé haladó progresszív gondolkodás továbbra is elfogadhatatlan számunkra, és vitánk van még az iskola médiacentrikusságával is.

A nemzeti médiára támaszkodó elemzések ugyanis különböző sajtóorgánnumok tartalmi alapján kívánják rekonstruálni a vizsgálatuk tárgyát adó kommunikációs helyzetet. Ez rendben is van akkor, ha a kutatás a média szerepére vagy az újságírói tálalásra kíváncsi. Amennyiben viszont a politikai intézmények kommunikációjára vagy a nyilvánosság szélesebb spektrumára is érvényes mondanivalónk van, már nem állja meg a helyét a médiatálalás-típusú kutatási dizájn. Az ilyen munkák ugyanis, ha fogalmazhatunk így, túl sokat várnak a médiától. A Claes de Vreese által vezetett vizsgálatokban pél-

dául a sajtó (minőségi újságok, televíziós híradók) az állampolgári attitűdöket leginkább meghatározó tényezőként szerepel (De Vreese et al., 2011, 2009, 2008). Ezzel de Vreese-ék magukra kényszerítik a media studies irodalmakban évtizedek óta vitatott hatásparadigmát, amelynek legfőbb gyengéje, hogy nem igazolják az empirikus adatok (vö. Bajomi-Lázár, 2007). Nem is beszélve azokról a kételyekről, amelyeket a médiafogyasztás mintázatainak globálisan is megfigyelhető átalakulása táplál: hogyan is lehetne tömegekre gyakorolt erős hatása a minőségi sajtónak, ha olvasottsága erősen csökkenő tendenciát mutat?

Azt sem tartjuk teljesen meggyőzőnek, ahogyan a média Marianne van de Steegnek a Haider-vitát feltáró munkájában a diskurzusok reprezentativitását biztosító tényezőjeként jelenik meg. Van de Steeg az osztrák Szabadságpárt kormányzati pozíciója felett kibukkanó polémia elemzésénél az európai nyilvánosság meglétének bizonyosságaként néhány EU-tagállam médiatartalmainak hasonlóságát mutatta be. A domináns diskurzusok reprezentativitását pedig két különböző politikai orientációjú minőségi lap (jobboldali/konzervatív – baloldali/liberális) és kiegészítésként két esetben egy-egy bulvár-, illetve egy helyi újság bevonásával kívánta biztosítani (az általános minta azonban a minőségi sajtóra támaszkodott). Kérdés, hogy vajon az így kiválasztott médiumok betöltik-e a nekik szánt szerepet. Számíthatunk-e arra, hogy a minőségi újságok minden körülmények között a releváns diskurzusokat súlyuknak megfelelően tükrözik? Helyesen várjuk-e egy igen speciális mediaterméktől, hogy az egész kommunikációs folyamatra érvényes mintát bocsásson rendelkezésünkre? Feltételezhetjük-e, hogy az eset valamilyen szintű feldolgozása nélkül is eldönthető, hogy mely médiumoknál van az adott ügyben fontos és releváns diskurzusok leelőhelye?

Félreértés ne essék: elfogadjuk, hogy a kortárs nyilvánosságban a sajtó fontos és megkerülhetetlen, de funkcióját nem abban látjuk, hogy tisztára mosott ablakként mutasson egy kommunikációs szituációt vagy semleges fórumként teret adjon különféle megnyilvánulásoknak. Véleményünk szerint a média elgondolható kommunikációs intézményként is. Számunkra a médiumok önálló ágensek, amelyek saját jogon vesznek részt a politikai diskurzusok formálódásában. Tartalmuk pedig nem a kommunikációs folyamatsai megjelenése, hanem az egyes sajtótermékekre jellemző diszkurzív pozíciókról árulkodó adat.

Látható tehát, hogy az európai nyilvánosság-irodalmakban – különösen Thomas Risse és Marianne van de Steeg munkáiban – megjelenik a konstruktivista értelmezés igénye és lehetősége. Risséék sikeresen össze is kapcsolják a nyilvánosság és a politikai közösség problémáját, azonban számunkra a nyilvános megszólalások jelentősége azok identitásformáló képességében rejlik. Következésképpen, ha az európai nyilvánosságot az európai politikai térrel

szeretnénk kapcsolatba hozni, akkor tovább kell dolgozni a megfelelő konceptuális keret előállításán.

EGY KONSTRUKTIVISTA KUTATÁSI PROGRAM ALAPKÉRDÉSEI

Ha meg akarjuk érteni, miként járulnak hozzá maguk a politikai szereplők az európai politikai tér formálódásához, azaz miként tudják aktívan befolyásolni saját és társaik cselekvési lehetőségeit, a konstruktivista elmélet melletti elköteleződés azzal az előnnyel kecsegtet, hogy egyszerre fordíthatunk figyelmet az egyéni szereplők céljaira és stratégiai viselkedésére, illetve a politikai cselekvés formálásának társas, interszubjektív jellegére. Így ugyanis egy olyan elméleti keretben értelmezzük a szereplők döntéseit, ahol azok „racionalitása” egyszerre foglalja magába a szereplők által érvényesnek elfogadott (de bizonyos mértékig mindig önkényes, megváltoztatható és kijátszható) normák és a szereplők érdekének tekintett célok elérését leginkább elősegítő megoldások követését. Ebbe a keretbe integrálhatóak a „racionalista” (így a Rikert és Hindmoort is jellemző *rational choice*) elméletek módszertani individualizmuson alapuló belátásai és az interszubjektív jelenségek (így a normák, intézmények, diskurzusok, diskurzusközösségek stb., iránti érdeklődés) azon az alapon, hogy ez utóbbiak végső soron maguk is egyének által konstruáltak, így a módszertani individualizmusnak fontos szerepe van ezek működésének megértésében és ugyanakkor ez utóbbiak olyan tényezőkké is tudnak válni egyúttal, amelyek külső adottságként látszanak befolyásolni a szereplők viselkedését. Konstruktivista szempontból az a mód, ahogyan a politika szereplői orientálódnak az európai politikában a politikai különbségek térbeli reprezentációja révén, s az, ahogyan ezt a politikai teret a maguk eszközeivel formálni tudják, ugyanezt a kettőséget mutatja. S a konstruktivista megközelítés éppen azt teszi lehetővé, hogy közelebbről megvizsgáljuk, hogyan nyerhet egy konkrét ügy európai dimenziókat a szereplők aktív hozzájárulása – új ötletek, retorika, framing vagy más eszközök – révén, s hogyan segít az ügy európai ügyé válásában az, hogy az adott kérdést ezek az eszközök az európai politikai térben elhelyezhetővé teszik.

Ebben a széles plénum előtti kommunikációnak nagyon is megvan a maga szerepe, hiszen az európai politikai ügyek alakítása nemcsak zárt ajtók mögött, hanem a nyilvánosság megszervezésével és/vagy annak befolyásolásával is elgondolható. Az európai nyilvánosság mibenlétének vizsgálatát azonban új alapokra kell helyezni. Először is szeretnénk elszakadni a demokráciadeficit-tézistől, amely a kezdetektől erősen meghatározza az európai nyilvánosság tágabb politikatudományi kontextusát. Mind az elméleti, mind az empirikus reflexiók adottnak veszik ugyanis, hogy a nyilvánosság kutatásával az Európai Unió, illetve az európai integráció egészének demokratikus elfogadá-

sával kapcsolatban juthatunk értékes információkhoz. Felvetésünk szerint azonban a nyilvánosság vizsgálatának más tétje is lehet annak eldöntésén kívül, hogy a médiatálalás vajon kedvező atmoszférát teremt-e az EU-val kapcsolatos racionális diskussziók lefolytatásához vagy sem. Ehhez viszont egy szélesebb nyilvánosság-értelmezést vezetünk be: a tömegmédiát középpontba helyező teória helyett a megszorítások nélkül elérhetővé tett tartalmakra és elköteleződésekre alapuló interakciók vizsgálatára szerezni koncentrálni. Elsősorban olyan szituációkra vagyunk kíváncsiak, ahol a beszélgetésben részt vevő felek teszik az adott kérdést európaivá. Ez megtörténhet úgy, hogy ki nyilvánítja: ez egy közös európai probléma, vagy az EU jog- és intézményrendszeréhez kötik az ügyet. Nincs szükségünk tehát skálákra vagy fokozatokra, hogy megállapítsuk az európai nyilvánosság létrejöttét, elég a diskurzust követni, amely így tulajdonképpen egyfajta indikátorként működik. Ha ezt elfogadjuk, akkor immár nem kell ex ante kalkulációkkal megterhelni a vizsgálatot. Magyarán: európai nyilvánosság bármilyen ügy köré létrehozható, nemcsak magasan közösségiesített szakpolitikához (pl. agrárpolitika, versenypolitika, monetáris kérdések) vagy szűken értelmezett EU-s agendához (pl. intézményi reform) kapcsolódva. Elgondolásunk szerint a politikai aktorok számára az európai nyilvánosság megteremtése nem kötelesség, annak érdekében, hogy az EU legitimitását helyreállítsák, hanem sokkal inkább egy politikai lehetőség, amellyel élve saját pozíciójuk megerősítésén és ellenfeleik meggyengítésén dolgozhatnak. Így a nemzeti nyilvánosságok elsőségére épülő elképzeléstől is elrugaszkodhatunk, hiszen a politikai aktoroknak nagyon is érdekükben áll(hat) kilépni a saját országukhoz kötődő terekből, amennyiben annak szükségét látják céljaik megvalósításához. A magyar médiatörvény vitája kiválóan mutatta, hogy miként lehet egy alapvetően tagállami kompetenciába tartozó kérdés (a médiaszabályzás) köré európai diskurzust kerekíteni, és annak milyen transzformatív hatása van a konkrét szakpolitikai folyamatra (a magyar médiatörvény módosítására), s egyben az európai együvé tartozás különböző formáinak megélésére is (gondoljunk csak a 2011–2012-es magyar utcai megmozdulások lengyel, litván, francia és német résztvevőire).⁸

Legfontosabb elméleti kiindulópontunk tehát az, hogy az európai nyilvánosság tanulmányozásával az európai politikai közösség állapotáról és működéséről kaphatunk képet. Ebben a nyilvánosság előtt zajló vitáknak kimondottan fontos szerepet szánunk. A viták ugyanis olyan kommunikációs szituációk, amelyek egy konstruktivista megközelítésében a politikai közösség létrejöttének és újratermelésének keretét adják, és az e közösségben felmerülő politikai kérdések értelmezésének térbeli struktúráját is alakítják. A viták elemzésében az alábbi aspektusok vizsgálatára gondolunk;

1. Ki vesz részt benne?

- a. Egyértelmű-e, hogy az EU intézményhálózatához köthető szereplők kezdeményezik az európai diskurzusokat?

- b. Igaz-e, hogy a transznacionális elit monopolizálja a beszélgetéseket?
- c. Valóban strukturálisan korlátozott az európai vitákban az állampolgári aktivitás lehetősége?
2. Hol zajlanak a társalgások?
 - a. Kizárólag az EU-s intézményekhez kötődő fórumokon beszélhetünk Európáról?
 - b. Biztos, hogy a hagyományos média, azon belül is a minőségi sajtó az a terep, amely a diskurzusok sokszínűségét hordozza?
3. Milyen funkciója lehet a megszólalók számára az európai nyilvánosság alakításának?
 - a. Igaz-e, hogy az európai nyilvánosság célja a konszenzusteremtés?
 - b. Milyen eszközökkel lehet a nyilvánosság befolyásolásával számunkra kedvező és/vagy az ellenfél számára kedvezőtlen európai politikai környezetet teremteni?
 - c. Kimutatható-e a politikai tér formálásának hatása a szakpolitikai döntésekre?
4. Milyen diskurzusközösségek jelennek meg egy ügy kapcsán?
 - a. Hogyan alkalmazzák a megszólalók a kommunikációt az egymáshoz való kapcsolódásban?
 - b. Milyen kommunikációs mintázatok jelzik az együvé tartozást?
 - c. Mennyiben alkalmazhatók az európai viták által teremtett diskurzusközösségek leírására a hagyományos (pl. bal-jobb, konzervatív-liberális) és az EU-hoz kapcsolódó politikai térrendezési kategóriák (pl. pro EU–anti EU, szociális Európa–szabadpiaci Európa, szekuláris Európa–keresztény Európa)?

Elméleti keretünk tesztelésére a későbbiekben empirikus vizsgálatokat is tervezünk. A legkézenfekvőbb eszköznek az elméleti keret ellenőrzésére az esettanulmány jellegű munkák tűnnek, amelyek közös adatfelvételen alapulva panelszerűen épülhetnek fel. Az így elvégzett nagyobb volumenű adatgyűjtés később aztán felhasználható lehet az európai nyilvánosság aktuális állapotának rögzítésére, az európai politikai tér geometriájának felvázolására, s akár az európai politikai közösség mibenlétéről történő gondolkodásra is. Ugyan, ennek során számos elvi nehézségbe ütközhetünk (például a fentiekből logikusan következik, hogy ne előzetesen meghatározott szövegkorpuszon végezzünk elemzést, hanem egy-egy európai ügy körvonalait a diskurzus egymásba kapcsolódó lánczemeinek nyomon követésével rajzoljuk meg), ám ezeket a problémákat semmiképpen nem érdemes megkerülni valamilyen kényelmes módszertani választással, mert amit nyerhetünk az elemzés átláthatóságán, azt elveszítjük a konstruktivista megközelítésben rejlő lehetőségek kihasználatlanul hagyásával. Vigyáznunk kell a részletes módszertan kidol-

gozása során arra is, hogy nemzetközi kontextusban is értelmezhető, összehasonlítható kutatások születhessenek. Különösen ígéretesnek tűnik ebből a szempontból a kvantitatív és a kvalitatív módszer előnyeit ötvöző módszerek használata, mint például az úgynevezett *nested analysis* (Lieberman, 2005) vagy a *fuzzy set/Qualitative Comparative Analysis* (Ragin, 2000). Azonban a módszertani problémák további tárgyalása már meghaladná írásunk kereteit.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy az európai politikai tér és nyilvánosság problémáinak együttes, konstruktivista elméleti keretben való vizsgálatára tegyünk javaslatot és felvázoljuk azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyek egy ilyen vizsgálódásból adódhatnak. Ennek során külön tárgyaltuk az európai integráció irodalmában megjelenő konstruktivista tendenciák bizonyos jellegzetességeit, az európai politikai tér és az európai nyilvánosság szakirodalmának néhány, a konstruktivista megközelítés alkalmazását igénylő problémáját és végül bevezettük az általunk javasolt kutatási kérdéseket.

Az már további munka tárgya lehet, hogy miként fordíthatók le ezek a szakirodalom alapján adódó kutatási kérdések az egyes empirikus elemzésekben megválaszolható kérdésekké, és milyen módszertani keretben érdemes ezeket a vizsgálatokat elvégezni, bár ez utóbbi ügyek kapcsán is igyekeztünk néhány előzetes megállapításra jutni.

A lényeg azonban az, hogy mit tudhatunk meg az európai politikai tér nyilvánosságálagapú konstruktivista vizsgálatából: mindenekelőtt jobban, új szempontok segítségével érthetjük meg az európai integráció sui generis vonásait. Ennek pedig éppúgy van jelentősége a tudományos kutatásban, mint az európai integrációval kapcsolatos hétköznapi tapasztalataink szempontjából. Nem csak az a kérdés ugyanis, hogy miként kutatható a legjobban korunk egyik leginkább zavarba ejtő, és életünket mélyen meghatározó jelensége, az Európai Unió, hanem az is, hogy vajon mit várhatunk tőle a jövőben és miként érdemes viszonyulnunk hozzá. Még ha ez utóbbi kérdésekre nem is feltétlenül csak a (politika)tudománynak kell válaszolnia, a válaszhoz szükséges tudást azért joggal várhatjuk tőle.

JEGYZETEK

¹ Ismeretlenül is köszönjük a referensek értékes észrevételeit. Köszönjük továbbá az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetben dolgozó kollégáink építő kritikáit, amelyeket a szöveg korábbi változataihoz fűzték. Hálásak vagyunk Körösi András főigazgatónak a támogatásért és az inspirációért.

² Nem véletlen, hogy aki az egyensúlytalanságot fontosnak tartja a politikában valamint a gaz-

- dasági elméleteket is, az előbb vagy utóbb eljut Downstól Schumpeterhez. Lásd Hindmoor 2004: 84–90., Körösnéyi 2010 és 2012.
- ³ Pedagógus-béremelés a bankadóból?, mno.hu, 2012. október 17. <http://mno.hu/belfold/pedagogus-beremeles-a-bankadobol-1111956>. Letöltve: 2012. október 19.
- ⁴ Martin Schulz: szó sincs baloldali ármányról, népszava.hu, 2012. március 10. <http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=529330> Letöltve: 2012. október 19.
- ⁵ How European see themselves? Looking through the mirror with public opinion surveys http://ec.europa.eu/publications/booklets/eu_documentation/05/txt_en.pdf
- ⁶ What is to be done? Reflections on the French and Dutch referendum results by Richard Corbett MEP at the European parliament in Strasbourg on 8 June 2005., socialistsanddemocrats.eu, letöltve: 2012. október 12-én.; Why the Dutch voted „no”?, policy-network.net, letöltve: 2012. október 12-én.
- ⁷ Kutatás-fejlesztési keretprogramban támogatott európai nyilvánosságot is érintő tudományos projektek, zárójelben a koordinációt ellátó intézmény: EUROSHERE (University of Bergen), CIDEL (University of Oslo) RECON (University of Oslo), EUROPUB (WZB), European citizenship (University of Reading), CIVICACTIVE (University College Dublin), AIM (University of Ghent), CINEFOGO (University of Roskilde), DEMOS (European University Institute), INTUNE (University of Siena), EMEDIATE (European University Institute), Paganini (Universitaet Wien), EUROPUBLICISLAM (École des hautes études en sciences sociales).
- ⁸ A szocialisták nem hagynák. Index.hu, 2011. március 15.; Franciaországból érkeznek kormányellenes tüntetők március 15-én. Origo.hu, 2012. március 12.; Orbán szabadságharcot vívott a Parlamentnél. Index.hu, 2012. március 15.

IRODALOM

- Arató Krisztina–Koller Boglárka (2009): *Európa utazása: Integrációtörténet*. Budapest, Gondolat.
- Beyers, Jan–Kerremans, Bart (2004) Bureaucrats, Politicians, and Societal Interests: How Is European Policy Making Politicized? *Comparative Political Studies* December 1, 2004, 37: 1119–1150.
- Bajomi-Lázár Péter (2007): Médiahatás- és befogadás-vizsgálatok. Manipulál-e a média? In: Fehér Katalin (szerk.): *Tanulmányok a társadalmi kommunikáció témaköréből*. Budapest, L'Harmattan–Zsigmond Király Főiskola, 178–201.
- Bellamy, Richard–Castiglione, Dario–Shaw, Jo (eds.) (2006): *Making European Citizens: civic inclusion in a transnational context*. Basingtoke–New York, Palgrave Macmillan.
- Benoit, Kenneth–Laver, Michael (2006): *Party Policy in Modern Democracies*. New York, Routledge.
- Black, Duncan (1958): *Theory of Committees and Elections*. Cambridge University Press.
- Checkel, Jeffrey T. (2001): Social Construction and European Integration. In: Christiansen, Thomas–Jorgense, Erik–Wiener, Antje (eds.) (2001): *The Social Construction of Europe*. London–Thousand Oaks, SAGE. 50–65.
- Christiansen, Thomas–Jorgense, Erik–Wiener, Antje (eds.) (2001): *The Social Construction of Europe*. London–Thousand Oaks, SAGE.

- De Vreese, Claes H. (2007): *The EU as a public sphere*. Living Reviews in European Governance, Vol. 2, No. 3. <http://www.livingreviews.org/lreg-2007-3>.
- De Vreese, Claes H.–Elenbaas, Mathijs. (2008): Media in the game of politics: Effects of strategic metacoverage on political cynicism. *International Journal of Press/Politics*, Vol.13, Issue 3, pp. 285–309. DOI: 10.1177/1940161208319650.
- De Vreese, Claes H. – Boomgaarden, Hajo G. (2009): A European public sphere: Media and public opinion. In Salovaara Moring, Inka (ed.), *Manufacturing Europe. Spaces of Democracy, Diversity and Communication*. Göteborg: Nordicom.
- De Vreese, Claes H. – Boomgaarden, Hajo G. – Semetko, Holli A. (2011): (In)direct framing effects: The effects of news media framing on public support for Turkish membership in the European Union. *Communication Research*, Vol. 38, Issue 2. 179–205. DOI:10.1177/0093650210384934.
- Diez, Thomas (2001): Speaking 'Europe': The Politics of Integration Discourse. In: Christiansen, Thomas–Jørgense, Erik–Wiener, Antje (eds.) (2001): *The Social Construction of Europe*. London–Thousand Oaks, SAGE. 85–100.
- Diez, Thomas–Albert, Mathias–Stetter, Stephan eds. (2008): *The European Union and Border Conflicts: the power of integration and association*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Downey, John–Koenig, Thomas (2006): Is There a European Public Sphere? The Berlusconi–Schulz Case, *European Journal of Communication*, Vol. 21, Issue 2, 165–187.
- Downs, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York, Harper.
- Eder, Klaus–Kantner, Cathleen (2000): Transnationale Resonanzstrukturen in Europa. Eine Kritik der Rede vom Öffentlichkeitsdefizit. In: Bach, Maurizio (Hg.): *Die Europäisierung nationaler Gesellschaften*. Wiesbaden, Westdeutscher Verlag, 306–331.
- Fierke, Karin Marie–Wiener, Antje (2001): Constructing Institutional Interests: EU and NATO Enlargement. 121–139. In: Christiansen, Thomas–Jørgense, Erik–Wiener, Antje (eds.) (2001): *The Social Construction of Europe*. London–Thousand Oaks, SAGE.
- Gabel, Matthew J.–Anderson, Christopher J. (2002): The Structure of Citizens Attitudes and the European Political Space. *Comparative Political Studies*, 35 (8): 893–913.
- Gabel, Matthew J.–Hix, Simon (2003): Defining the EU Political Space: An Empirical Study of the European Elections Manifestos, 1979–1999. *Comparative Political Studies*, 35 (8): 934–64.
- Gerhards, Jürgen (1993): Westeuropäische Integration und die Schwierigkeiten der Entstehung einer europäischen Öffentlichkeit, *Zeitschrift für Soziologie* Vol 22. No 2, 96–110.
- Giddens, Anthony. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge, Polity Press.
- Grimm, Dieter (1995): Does Europe Need a Constitution?, *European Law Journal* Vol. 1 No. 3, 282–302.
- Guzzini, Stefano–Leander, Anna eds. (2006): *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and his critics*. London–New York, Routledge.
- Haas, Ernst B. (2001): Does Constructivism Subsume Neo-functionalism? In: Christiansen, Thomas–Jørgense, Erik–Wiener, Antje (eds.) (2001): *The Social Construction of Europe*. London–Thousand Oaks, SAGE. 22–31.
- Habermas, Jürgen (1996): Braucht Europa eine verfassung? Bemerkungen zu Dieter Grimm. In

- Habermas, Jürgen (Hg.): *Die einbeziehung des anderen: Studien zur politischen theorie*. 185–191. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Heikkilä, Heikki (2007): Beyond 'insofar as' questions: contingent social imaginaries of the European public sphere. *European Journal of Communication*. Vol 22, No. 4, 427–441.
- Hindmoor, Andrew (2004): *New Labour at the Centre: Constructing political space*. Oxford–New York, Oxford University Press.
- Hix, Simon (2005): *The Political System of the European Union*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Hix, Simon–Noury, Abdoul G.–Roland, Gérard (2007) *Democratic Politics in the European Parliament*. Cambridge University Press.
- Hooghe, Liesbet–Marks, Gary (2001): *Multi-Level Governance and European Integration*. Lanham. Rowman & Littlefield Publishers.
- Kaeding, Michael–Selck, Torsten J. (2005): Mapping Out Political Europe: Coalition Patterns in EU Decision-Making. *International Political Science Review*. July 2005 vol. 26, no. 3 271–290.
- Katzenstein, Peter J.–Checkel, Jeffrey T. (eds.) (2009): *European Identity*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Kielmannsegg, Peter Graf von (1996): Integration und Demokratie. In: Jachtenfuchs, Markus–Kohler-Koch, Beate (eds): *Europäische Integration*, Opladen, Leske–Budrich.
- Koopmans, Ruud–Statham, Paul (2010): *The Making of a European Public Sphere*, New York, Cambridge University Press.
- Koopmans, Ruud–Statham, Paul (2011): Winners and Losers in the Europeanisation of Public Policy Debates: Empowering the Already Powerful? In: Azzi, Assaad–Chrysochoou, Xenia–Klandermans, Bert–Simon Bernd (eds.): *Identity and Participation in Culturally Diverse Societies–A Multidisciplinary Perspective*. London: Wiley–Blackwell. 93–113.
- Koslowski, Rey (2001): Understanding the European Union as a Federal Polity. In: Christiansen, Thomas–Jorgense, Erik–Wiener, Antje (eds.) (2001): *The Social Construction of Europe*. London–Thousand Oaks, SAGE. 32–49.
- Körösényi, András (2010): Stuck in Escher's staircase: Leadership, manipulation and democracy. *Osterreichische Zeitschrift für Politikwissenschaften*. 39: (3) 289–302.
- Körösényi, András (2012): Monopolista verseny, árverés és felhatalmazás: Politikai vezetés és politikai piac, schumpeteri nézőpontból. *Politikatudományi Szemle*. 21 (2) 7–23.
- Lieberman, Evan S (2005): Nested Analysis as a Mixed-Method Strategy for Comparative Research. *American Political Science Review*, Vol 99., No. 3., 435–452.
- Lingenberg, Swantje (2006): *The European public sphere and its audience. Citizens' participation in the European Constitutional debate*. Democratic participative en Europe – LERASS, nov. 2006., 52–59.
- Marcussen, Martin–Risse, Thomas–Engelann–Martin, Daniela–Knopf, Hans–Joachim–Rocher, Klaus (2001): Constructing Europe? The Evolution of Nation-State Identities. In: Christiansen, Thomas–Jorgense, Erik–Wiener, Antje (eds.) (2001): *The Social Construction of Europe*. London–Thousand Oaks, SAGE. 101–120.
- Marks, Gary–Steenbergen, Marco R. (ed.), 2004: *European Integration and Political Conflict*. Cambridge.